

11. Тарнашинська Л. Художня галактика Валерія Шевчука: постать сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури / Л. Тарнашинська. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – С. 85.
12. Тригуб І. Не обмежувати урок літератури лише рамками свого предмета / І. Тригуб // Всесвітня література. – 2007. – № 3. – С. 14.

REFERENCES

1. Shevchuk, V. (1999), Bis ploti: Istorychni povisti [The Demon of the Flesh : historical poems], Kyiv, Tvim Inter [in Ukrainian].
2. Bilous, P. (2001), Suchasnyi literaturnyi protses. Ukrayinska literatura v zahalnoosvitnii shkoli [Modern literary process. Ukrainian Literature in Secondary School]. 4, 27–30 [in Ukrainian].
3. Dialektyka khudozhnioho poshuku [Dialectics of Artistic Search], (1989), Kyiv, Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Donchyk, V. (1998), Istoriiia ukrainskoi literatury XX stolittia [The Ukrainian Literature History of XX Century], (Vol. 1–2). Kyiv, Lybid [in Ukrainian].
5. Kaienko, O. (2003), Z praktyky analizu modeli khudozhnioho svitu [The Practice Analysis Model of the Art World], Vsesvitnia literatura – The World Literature, 12. 18–20 [in Ukrainian].
6. Kondratiuk, K. (2004), Aktualna literatura Ukrainy : khudozhnio-estetychnyi chasoprostir [Current Ukraine Literature, Artistic and Aesthetic Temporal Space], Vychaiemo ukrainsku movu ta literaturu – Learning the Ukrainian Language and Literature, 29. 24–26 [in Ukrainian].
7. Korohodskyi, R. (1996), Bilia vichnoii riky abo V poshukakh vnutrishnoi ludyny [Near the Eternal River or In Search of Inner Human], Dzvin – The Bell, 3. 135–154 [in Ukrainian].
8. Movchan, R. (1997), Ukrainska proza XX stolittia v imenakh [The Ukrainian Prose 20th Century Names], Iss. 1, Valeriy Shevchuk, Kyiv, Hramota [in Ukrainian].
9. Revnvtseva, O. (2003), Psyholohichni analiz yak sposib vyvchennia khudozhnioho tvoriv [Psychological Analysis as a Way to Study Art], Vsesvitnia literatura [The World Literature], 12. 33–35 [in Ukrainian].
10. Romaschenko, L. (2003), Zhanrovo-stylovyi rozvytok suchasnoi ukrainskoi prozy : Osnovni napriamky khudozhnioho rukhu [Genre and Stylistic Development of Modern Ukrainian Historical Prose : The Main Directors of Artistic Movements], Cherkasy, Publisher CHDU [in Ukrainian].
11. Tarnashynska, L. (2001), Khudozhnia halaktyka Valerii Shevchuka : postat suchasnoho ukrainskoho pismennyka na tli zakhidnoevropeiskoi literatury [The Art Galaxy Valeriy Shevchuk, the Figure of the Modern Ukrainian Writer on the Background of West European Literature], Kyiv, Publisher named after Olena Teliha [in Ukrainian].
12. Tryhub, I. (2007), Ne обмежувати урок літератури лише рамками свого предмета [Don't Restrict the Lesson Literature Only a Part of Its Subject], Vsesvitnia literatura [The World Literature], 3.14 [in Ukrainian].

УДК 821.161.2. – 209 – 94

ІСТОРИЧНІ ПОЕМИ С. РУДАНСЬКОГО: ЖАНРОВО-КОМПОЗИЦІЙНА СВОЄРІДНІСТЬ І ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГЕТЬМАНЩИНИ ТА ЇЇ ГЕРОЇВ

Вишняк М.Я., к. філол. н., доцент

*Кримський державний інженерно-педагогічний університет,
пр. Навчальний, 8, м. Сімферополь, АР Крим, Україна*

cherrypressa@gmail.com

Стаття присвячена жанровій і композиційній специфіці поетичної хроніки С. Руданського про Гетьманщину та художню інтерпретацію її історичних подій і героїв.

Ключові слова: історична хроніка, жанр, композиція, гетьманщина, герой.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПОЭМЫ С. РУДАНСКОГО: ЖАНРОВО-КОМПОЗИЦИОННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ГЕТЬМАНЩИНЫ И ЕЕ ГЕРОЕВ

Вишняк Н.Я.

*Крымский инженерно-педагогический университет,
пер. Учебный, 8, г. Симферополь, АР Крым, Украина*

Статья посвящена жанровой и композиционной специфике поэтической хроники С. Руданского о Гетманщине и художественной интерпретации ее исторических событий и героев.

Ключевые слова: историческая хроника, жанр, композиция, гетманщина, герой.

HISTORICAL POEMS BY S. RUDANSKY: GENRE-COMPOSITIONAL PECULIARITY AND ARTIST INTERPRETATION OF HETMAN'S TIME AND ITS HEROES

Vyshniak M.Ya.

Crimean engineering pedagogical university, Educational str., 8, Simferopol, Crimea, Ukraine

The article discusses the historical poem Stepan Rudanskyi reflecting the era Hetman of Ukraine, which have not yet been the subject of research. These six of his poems, like almost all the artistic heritage, became known after more than two decades, when the poet was no longer alive- at the end of XIX at the beginning of XX century. The first researchers of creativity of Rudanskyi were I. Franko, A. Krymskyi, N. Levchenko, and other scientists. But if his lyrics, ballads, humorous, satirical poems and translations were investigated actively, then consideration of historical poems did not wear proper attention to criticism. A part in this, probably played remark of I. Franko, who expressed his personal opinion about the poems, calling them unsuccessful, "without any poetic resistance". Later all scholars of Rudanskyi when talking about his historical poems were limited to only a few sentences, repeating their assessment of Franko. Traditionally, this estimate can be traced in Soviet literary criticism with the annex to its ideology. One after another, the researchers wrote about uncritical reading while writing poems by Rudanskyi bourgeois historical sources. It was only after the declaration of independence of Ukraine appeared the opportunity to give an objective assessment of the historical poems of Rudanskyi, rejecting ideological clichés of the Soviet literary criticism. In this article an attempt is made to consider the genre and compositional features of historical poems of Rudanskyi and artistic interpretation in these historical events and their heroes. Each of the studied poems by genre features are poems – dedicated person positive or negative main character, whose name is in the title designation. Although the poet and adheres to the basic canons of composition, each of his poems has its own characteristics. Such as "Mazepa", "Ivan Skoropadskyi", "Minich", have unique beginning, is inherent in the people's poetic creativity. At the same time close to the introduction of the poem in their narrative monologues and dialogues that are being elements of plot development, and dynamized and enliven it. Main characters poems are shown close to the historical truth and at the same time to their assessment in Ukrainian folk art. The author have positive attitude towards them which determined by their activities – or focus on defending the interests of Ukraine and its independence, to comply with the tsarist authorities Pereiaslavka articles or negative to those who do not comply with these articles, to the reigning person and to executors their policies in Ukraine. This determines the division of the heroes of the poems into positive and negative, portraying which the author uses a variety of materials- from the sublime to the neglect of style, lexis folk sung poetry, beautiful tropics, which can serve as a further study of historical poems of S. Rudanskyi.

Key words: historical chronicle, genre, composition, charakter, Zaporizhian Host, Hetman time, hero.

Нелегка доля була в Степана Руданського – визначного українського поета. Його творчий спадок був майже не знаний сучасникам, оскільки за життя поета його твори, за винятком кількох віршів, не публікувалися, не побачила світ жодна збірка, хоч він і підготував три рукописи. Лише через кілька років після того, як поета вже не стало, почали друкувати його твори і з'явилися перші критичні студії про них. Започаткувала цей процес Олена Пчілка, видавши в Києві збірку поезій під назвою С. Руданський "Співомовки", вмістивши в ній передмову: "Прислів'я од видавця". Згодом з'являються критичні студії про поета А. Кримського, І. Франка та М. Левченка й інших дослідників. У кінці XIX–на початку XX ст. коло дослідників творчості С. Руданського почало розширюватись. Однак увага радянських дослідників зводилась до розгляду творів антикріпосницької та соціальної тематики, здебільшого зосереджувалась на сатирично-гумористичних віршах – співомовках. Хоча цим терміном поет означав усі свої твори, і ліричні, і сатиричні,

керуючись при цьому перекладом з грецької мови (співомовки – співи, пісні). Доказом цього є укладені С. Руданським два його рукописні збірники – “Співомовки козака Вінка” (Степан, Стефанос з грецької) та третій – “Співомовки Вінка Руданського”. До цих рукописів він включив усі свої твори, написані з 1851 по 1860 р. Однак дослідники звузили поняття цього, створеного самим поетом жанрового терміна, відносячи до співомовок лише його сатирично-гумористичні поезії. Мабуть, свою роль тут відіграв і авторитет І. Франка, який у статті “Студії над Степаном Руданським” писав, що “найціннішим і найпримітнішим зразком, найбільш народним явився Руданський у своїх співомовках” [1, с. 219]. Це жанрово-видове визначення в пізніших дослідженнях і почало стосуватись лише сатирично-гумористичної спадщини поета. Загалом, усі літературні твори С. Руданського насправді досить різноманітні за жанровими ознаками.

Говорячи про стан дослідження всієї творчої спадщини С. Руданського, окрім уже вказаних знаних її першовідкривачів, варто згадати і праці літературознавців ХХ ст. – В. Герасименка, П. Колесника, І. Пільгука, Ю. Цекова та ін., які зробили вагомий внесок в руданськознавство.

Поет виявив себе справжнім майстром в усіх створених ним жанрах та їхніх різновидах – і в ліриці (громадській та інтимній), і в баладах, байках, не кажучи вже про гумор та сатиру. Окреме місце серед його творів займають історичні поеми, написані ним під час навчання в Петербурзькій медико-хірургічній академії. До нас дійшли шість поем: “Мазепа, гетьман український”, “Іван Скоропада”, “Павло Полуботок”, “Вельямін”, “Павло Апостол” і “Мініх”. Однак, якщо лірика, балади і сатирико-гумористика та переклади С. Руданського й були об’єктом дослідження ряду критиків, то його історичні поеми (якщо не брати до уваги перших побіжних суджень про них не зовсім прихильних і дещо суб’єктивних та вже пізніших, у радянську добу, окремих зауважень, витриманих у дусі комуністичних ідеологічних канонів), лишилися поза увагою критики. Приміром, у 1-му томі академічної “Історії української літератури” читаємо, що С. Руданський написав кілька історичних та ліро-епічних поем – “Полуботко” (у поета “Іван Полуботок” – М. В.), “Мазепа” (у поета “Мазепа, гетьман український” – М. В.), “Богдан Хмельницький (поема з такою назвою не зафіксована в спадщині поета – М. В.), “Цар Соловей”. У цих творах письменник наслідував джерела буржуазної історіографії та не спромігся правдиво відтворити давні історичні події [2, с. 324]. Цей штамп почав дублюватися і в наступних дослідженнях, скажімо: “У них (історичних поемах С. Руданського – М. В.) некритично переказано окремі місця з таких буржуазних історіографічних джерел, як “История Малой России” М. Бантиш-Каменського, “История Малороссии” М. Маркевича [3, с. 91]. Або: “У цих поемах історичні факти почерпнуті Руданським з історичних праць (названі ті ж М. Маркевич та М. Бантиш-Каменський, а ще книга “Исторія Русів”, приписувана О. Бодянському – М. В.) не знайшли належного художнього осмислення [4, с. 121]. Схоже ідеологічне кліше про історичні поеми С. Руданського повторюються й у 8-томній “Історії української літератури” [5], щоправда вже з посиланням на їх невисоку оцінку І. Франком, який зазначив, що “виконання її (думки написати поетичну хроніку гетьманщини – М. В.) у С. Руданського вийшло майже без ніякої поетичної стійкості” [1, с. 219]. Немає питань щодо ідеологічного підґрунтя оцінки цих поем радянським літературознавством, однак їхня художня цінність взагалі не бралася до уваги. Наведені слова І. Франка можна вважати дещо суб’єктивними. На жаль, і на сьогодні історичні поеми С. Руданського не мають належного літературознавчого аналізу, окрім загальних і не завжди справедливих суджень про них. Хіба що єдиною парцею, у якій дається стислий огляд історичних поем С. Руданського, є передмова П. Киричка до книги вибраних творів, виданої в Сімферополі 2002 р.

У цій розвідці робиться спроба зосередитись на питаннях, які ще не були предметом окремого дослідження, а саме на жанрово-композиційній специфіці історичних поем

С. Руданського та художній інтерпретації в них історичних подій і героїв часів Гетьманщини.

Цілком імовірно, що на задум С. Руданського написати твори про гетьманщину вплинули історичні твори Т. Шевченка. Взагалі ж історичною тематикою письменник цікавився ще на початку свого творчого шляху. Означилась вона вже в його ранніх поезіях, теж написаних у Петербурзі 1857 р. – “Пісня (Гей браття-козаки, сідлайте коні)”, “Над могилою”, “До України”. Подальше ж осмислення поетом історичних подій спонукало його до більш широкого художнього відображення, і тому його звернення до жанру історичних поем є цілком закономірним. Більшість із цих творів є ліро-епічними поемами з відчутним романтичним забарвленням. За жанровими різновидами всі історичні поеми С. Руданського можна віднести до поем-персоналій, сюжетну канву яких складають події певного історичного періоду країни з головним героєм, чие ім’я відбито в самій назві твору. Його життєві перипетії, державна, суспільно-політична чи громадська діяльність, а то й особисте життя змальовуються на фоні подій, активним учасником яких він виступає.

Чотири з названих історичних поем С. Руданського присвячені гетьманам України – І. Мазепі, І. Скоропадському, П. Полуботку й Д. Апостолу. Дві інші – “Вельямін” та “Мініх” – намісникам Петра І, які здійснювали царську політику в Україні. Усі ці твори написані за досить нетривалий час (датовуються періодом 6 березня–13 червня 1860 р.) і засвідчують добру обізнаність автора з історією України гетьманської доби. Доказом цього слугує чимало використаних у цих творах достовірних фактів, що їх своєрідно інтерпретував письменник. Окрім того, С. Руданський, пишучи свої поеми, спирався і на відображення гетьманських часів та їхніх героїв у народній творчості – в українських народних піснях, думах, легендах і переказах. Усе це дало змогу поетові створити своєрідні художньо-життєві образи героїв поем, близьких з одного боку до історичної достовірності, а з іншого – позначених поглядом на ці події українського народу.

Перша з історичних поем С. Руданського, “Мазепа, гетьман український”, яку можна сприймати як головну у всьому циклі, найбільше відбиває позицію автора щодо українського питання. Він постає в ній як державник, патріот, що вболіває за втрачену Україною незалежність. Порівняно з іншими творами всього циклу вона найбільш містка і має чітку композиційну структуру: складається з трьох розділів. Перший із них – своєрідна інтродукція, де в художньо-описовій формі відтворено реальні картини сучасності Мазепи, коли в Європі починається військове протистояння між царською Росією, шляхетською Польщею та королівською Швецією за сфери впливу та переділ кордонів. На фоні цих подій постає образ І. Мазепи, найбільша мрія якого – це позбутися колоніальної залежності України та здобути волю: “Тепер би нам відплатити // За нашу недолю. // Тепер би нам підійнятись // З неволі на волю”. А опісля – збудувати сильну і незалежну державу: “І від Дінця до Орелі // По самі Карпати // Могучее та сильнее // Царство збудувати”.

На досягнення цієї мети він і спрямовує всі свої думки і дії. І врешті гетьман пристає на пропозицію шведського короля Карла XII діяти разом проти Москви, щоб повернути Україні втрачену суверенність, яка була зумовлена Переяславською радою та березневими статтями, у яких ішлося про досить широку автономію України в складі Російської імперії. Гетьман розуміє, що повернути втрачені права можна лише в боротьбі за них. І тому, звертаючись до козацького війська, закликає до боротьби: “Ми тепер повинні за волю устати...”. Його державницький розум виявляється і в тому, що він думає не лише про свободу сучасників, а й наступних поколінь:

І коли ми позабудем
Свої жалі, муки,
Нас довіку не забудуть
Наші діти, внуки;

А коли ми не захочем
За дітей подбати,
То будемо як останні
Довіку прокляті! [6, с. 157].

Це слова справді державного мужа, який власну долю не відділяє від долі всієї України: “Подумаймо ми за себе та за Україну!”. І, як цілком слушно зазначає П. Киричок, “уже в самій назві своєї поеми “Мазепа, гетьман український” С. Руданський підкреслює величність і незвичайність цієї державної постаті” [7, с. 25].

Розвиваючи сюжетні лінії поеми, письменник іде за хронологією історичних подій, що відбувалися в Україні за часів 21-річного гетьманування І. Мазепи. Письменник показує його життєвий шлях і державну діяльність від часів протистоянь між Москвою, Польщею та Швецією до останніх днів на чужині після поразки в Полтавській битві 1708 р.

У першому розділі роздуми гетьмана завершуються рішенням відстоювати волю й незалежність гетьманської держави. У другому – події сягають більшої напруги, коли гетьман уже обрав шлях, уклавши союз із шведським королем. Метою цього союзу було звільнення від московської опіки і здобуття справжньої незалежності України. Оповідь про ці події переплітається зі сценами особистого життя І. Мазепи – його любовними стосунками з донькою генерального судді Мотрею Кочубеївною, портрет якої виписаний у дусі народнописенної тропіки:

Поглядає як голубка,
Ходить як лебідка,
А бігає та літає,
Як та перепілка... [6, с. 155].

У третьому розділі події досягають кульмінаційного моменту – програна Полтавська битва і втрата гетьманських надій гетьмана на здійснення планів. Розв’язкою сюжетних ліній є передача гетьманом булави з бунчуком П. Орлику, що символізує, незважаючи на поразку, оптимістичну надію – попри поразку Україна не скорилася й боротьба за незалежність триватиме. Це лейтмотив останнього розділу і всієї поеми.

Наступна за часом написання історична поема С. Руданського “Іван Скоропада” створена за два дні – 6–7 червня. І якщо в попередньому творі “Мазепа, гетьман український” уже сама її назва, містить позитивне начало, акцентує увагу на постаті І. Мазепи як державника, то змінюючи справжнє прізвище нового гетьмана І. Скоропадського на Скоропада (*так його називали і в народі – М. В.*), автор підкреслює власне й народне ставлення до нього. Бо хоча і гетьманував П. Скоропадський близько 14 років, здебільшого його діяльність не мала позитивних наслідків для України. Обраний на цю посаду за погодженням із Петром I, він виявився слабодухим і нерішучим. І хоча за його гетьманування цар підтвердив умови договору 1654 р., однак усе лишилося, як і було. Умови договору не виконувались. А до гетьмана було приставлено царського намісника з двома полками, щоб вони слідкували за ним. І. Скоропадський, на відміну від рішучих дій свого попередника, виявився нездатним боротися за повернення Україні втрачених прав і суверенності. Саме його нерішучість і призвела до поступової втрати гетьманської влади: в Україні за його гетьманства насправді “уже гетьманує московська рада”, “цар гетьмана права відіймає, тільки бунчук та булаву йому залишає”. Тож гетьман ніби й володіє символом влади, але самої влади не має. У країні панують царські намісники і його політики, один із них – Вельямін. А взяті гетьманом ан допомогу Міняйло й Шафіра, яких він задобрив земельними ділянками та містечками, дбають лише про свої статки. Родючі українські землі роздаються російським вельможам та іноземцям. Гетьман же отримує накази про відправлення козаків десятками тисяч, то на будівництво нової російської столиці, то

Ладозького каналу, то у військові походи, де вони масово гинуть за чужі інтереси.

Усе це відображено в поемі, яка має своєрідну композицію. Сюжет розвивається то через окремі оповіді про події в Україні, то через діалогічні вкраплення між нинішнім гетьманом І. Скоропадським і майбутнім – П. Полуботком. Саме через ці оповіді та діалоги, а також монологи персонажів вимальовується зрима картина підневільної козацької України, коли царська влада при бездіяльності призначеного нею, хоч і формально обраного гетьмана нещадно принижує і гнобить козацтво, український народ і його країну. Не відчуваючи жодного опору, царська влада все більше обмежує права людей, насаджує свої порядки, диктує свої правила співжиття, бо, на її розсуд, без Росії Україна не може існувати: “Москва каже, що її Вкраїні – без Москви не жити”.

І якщо перша поема підкреслює прагнення І. Мазепи досягти поставлених цілей – повернути Україні зумовлені Переяславською угодою права, а гетьман постає патріотом своєї землі, то І. Скоропадський змальований в осудному плані. С. Руданський вдається до характеристики І. Скоропадського, послуговуючись елементами негативного образотворення через використання засобів гумору та сатири, знижувальних інтонацій, відповідної лексики, різноманітної тропіки, як-от: епітетів, порівнянь негативного плану (“сидить сова на камені, лупає очима”, “гетьмана дурного”, “огида” тощо). Образ гетьмана в поемі наблизений до оцінки його діяльності, точніше бездіяльності, у народній творчості, усних переказах, піснях і думках про Козаччину та Гетьманщину, осудах самого козацтва, побудованих у традиціях народних прокльонів:

Бодай же ти, Скоропадо,
Ще маленьким згинув,
Що ти своїх українців
Серед поля кинув!
Бодай же ти, Скоропадо,
Не діждався смерті,
Коли пустив кілька тисяч
Із голоду мерти! [6, с. 163].

І цілком органічно з усією оповіддю пов’язана фінальна частина поеми, коли гетьман вбачає причини трагедії України й у власній бездіяльності. До нього приходять нарешті запізниле каяття, так само виписане в народнопісенній манері:

Тепер годі, все пропало
Усе через мене!
Прости мене, Україно,
Прости, моя нене! [6, с. 165].

Бо й справді: за І. Скоропадського внаслідок його недолугої політики в Україні було втрачено решту гетьманської державності.

Наступна поема “Павло Полуботок” була написана С. Руданським за один день – 8 червня і присвячена наказному гетьману, обраному після І. Скоропадського. Твір має чітку композицію, включає зачин, розвиток подій, кульмінацію, розв’язку. Поема продовжує хронологію подій, викладених у попередніх творах. Як і в “Івані Скоропаді” сюжетні колізії поеми окреслюють подальші руйнівні події в Україні, зумовлені політикою Петра І та виконанням його імперських рішень, які призводили до ще більшої втрати країною суверенних прав. Створивши в Україні Малоросійську колегію, царська влада прагнула скасувати гетьманське самоврядування. У творі є своєрідний зачин, що побудований у формі звернення за зразками народнопісенної поезії і пройнятий глибокою авторською симпатією до гетьмана:

Полуботку, Полуботку,
голубе, соколе!
А як же ти підіймешся
За козацьку волю?
Полуботку, Полуботку!
Рідная дитина! [6, с. 165].

Подальший розвиток подій набуває емоційної напруги, яка посилюється риторичними запитаннями, окликами та ствердженнями. На відміну від свого попередника, І. Скоропадського, гетьман діє наполегливо й рішуче, вступає в гострі суперечки з самим царем, звинувачуючи його в порушенні ухвалених Переяславських угод. Відстоюючи права гетьманської держави, П. Полуботок виявляє непримиренність і до Малоросійської колегії, що обмежувала суверенні права гетьмана, і до голови цієї колегії Вельяміна. Розкриваючи це протистояння, С. Руданський, як і на початку твору, послуговується народнопісенними традиціями та народнопоетичною символікою й образністю:

Та не ворон же то чорний
Із соколом б'ється:
То Вельямін з Полуботком
За права дереться... [6, с. 166].

І рішуча наполегливість гетьмана в цьому протистоянні зробила свою справу. Російський сенат прийняв постанову, щоб колегія ухвалювала рішення, погоджуючи їх із гетьманською владою. Зайнявся гетьман і реформою судочинства, домагаючись того, “щоб козаки самі по собі розправу чинили”. Гетьман звертається до Петра І з листами, у яких “просить за Україну”. Однак ні ці листи, ні неодноразові розмови з російським царем нічого не змінили. П. Полуботок звинуватив Вельяміна в недотриманні слова, закидаючи звинувачення в подальших утисках козацтва:

Чого ж тепер на Україні
Воеводи стали,
Чого права козацькі
Й вольності пропали?! [6, с. 167].

Кульмінаційним моментом твору стає епізод, коли, не побачивши ніяких рухів назустріч із боку царського уряду щодо відновлення міждержавних домовленостей, П. Полуботок разом зі старшинами прибув до царя, щоб виголосити йому “останнє своє слово”. І це слово сприймається як гнівне гетьманське звинувачення царизмові за його відступництво і одночасно як утвердження незламності народу (“Україна – не дитина, вона волю має, а вільного не неволя, – правда пригортає”) та власної самопожертви в ім'я держави, аби вона здобула свободу. Це слово гетьмана суголосне з мотивами вірша Т. Шевченка “Мені однаково”.

Т. Шевченко:
Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені.
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені... [8, с. 13].

С. Руданський:
Тепер кажи мені, царю,
Хоч залізо терти,
Хоч у тюрмі холодній
Із голоду мерти;
Усе їдно мені, царю,
Тільки б не видати,
Як та бідна Україна
Буде пропадати [6, с. 167].

Фінал поеми трагічний. Петро І наказує ув'язнити гетьмана за непокору і протест, де його

здолала недуга. Дізнавшись про це, цар надсилає до нього лікаря. Однак гетьман відмовився від лікування. “Нащо, – каже, – життя моє назад повертати, коли я не можу долі батьківщині дати”. Та, незважаючи на таку трагічну розв’язку – загибель гетьмана, у ній утверджується думка про те, що свободу можна здобути лише в боротьбі, якій до останку присвятив себе П. Полуботок. Після розправи з П. Полуботком царська влада заборонила вибори нового гетьмана, і з 1724 р. в Україні протягом трьох років фактично правив ставленик Петра I Вельямін – очільник малоросійської колегії. Про його правління йдеться в поемі “Вельямін”, яка хронологічно відтворює подальші події української історії про три роки злочинної діяльності цього царського емісара, спрямованої на все більше обмеження державного устрою в Україні, на ліквідацію залишків її автономії. Традиційно й ця поема написана в оповідній формі й починається із зачину, після якого вимальовується трагічна доля України та її народу за часів урядування Вельяміна. Як і в попередній поемі “Павло Полуботок”, цей зачин побудований на заперечних протиставленнях-паралелізмах, часто вживаних в українській народнописенній творчості:

То не туман, то не сірий
В’ється по долині:
То Вельямін без гетьмана
Рядить на Вкраїні... [6, с. 168].

І далі бачиться наочна картина діяльності цього царського ставленика, як він “рядить-вадить, учить-мучить щодня і щоночі” український народ, як “страшно дуже чогось стало по всій Україні”. І знову постає аналогія з Шевченковим: “І не в однім отім селі, / а скрізь на славіній Україні / людей у ярма запрягли / пани лукаві”. Щоправда, у Т. Шевченка гнобителями постають кріпосники-поміщики, а в С. Руданського – царські чиновники, які визискують з українського народу. Один із них – Вельямін – збиткується з козацтва, відправляючи його десятками тисяч на різні каторжні роботи – “дванадцять тисяч війська (козацького – М. В.) шле на Коломану, десять тисяч з М. Маркевичем шле аж до Сулану”. А щоб убезпечити себе й далі владарювати в Україні, Вельямін двадцять тисяч козаків звільняє зі служби, а замість них “москалів тридцять тисяч з Москви викликає”. Так само замінює він і знаних українських полковників на російських військових. Діяльність Вельяміна схвалюється Петром I, а той, захочений царем, ще більше збиткується над людьми, непомірно збільшивши податки. Та з приходом на престол Катерини I становище Вельяміна похитнулося. Цариця наказала не гнати козаків на важкі роботи, зменшити податки. Але це послаблення було нетривалим, бо “полегшало на два роки в Україні”. Після Катерини I царем став її син Петро, але він був ще недолітком, і тому правив такий же, як і Вельямін, пан Міняйло. За його правління знову “наступила тяжка година, застогнала, заридала ціла Україна”. Та внаслідок інтриг і змов при царському палаці ці кати українського народу, Вельямін і Міняйло, були усунені від влади й заслані до Сибіру. Цьому сприяв і відомий політик О. Меншиков, який несподівано став на захист гетьманського самоврядування.

Хоча весь твір сприймається як пісня-плач за знедолену Україну, однак попри її трагічний мотив, розв’язка твору має оптимістичне звучання. Після ліквідації Малоросійської колегії Україна здобула право знову обирати гетьмана. Таким новим гетьманом 1727 р. став миргородський полковник Д. Апостол. Йому й присвячена наступна поема С. Руданського, написана 10 червня. Щоправда, автор називав цей твір “Павло Апостол”, відступивши від історичної правди, бо справжнє ім’я гетьмана – Данило. Хоча правління новообраного гетьмана й було недовгим, до січня 1734 р., однак він, відстоюючи дотримання Переяславських угод із боку російської влади, зумів повернути деякі права. Однак і на час гетьманства Апостола припали важкі випробування. Царська влада й надалі відмовлялася від виконання цих угод, упроваджувала на Україні все нові й нові обмеження. За політикою гетьмана знову почав наглядати царський намісник, а

військовими справами керував російський фельдмаршал Мініх. Цар же розпоряджався землями України, даруючи їх на власний розсуд. Не маючи змоги відродити політичний престиж гетьманства, Д. Апостол взявся за реформування соціального й економічного устрою України. І він досягнув у цьому успіхів. Як писав поет, “підняв на ноги гетьман слабу Україну”. Автор змалював його в діях по розбудові України. Апостол продовжив реформу судоустрою, провів земельну ревізію, відстояв право знову обирати полковників і генеральну канцелярію, відновив юрисдикцію Києва, яким до нього правили російські губернатори. Він же домігся повернення запорожців, які після 1708 р. жили в Криму.

Дотримуючись історичних фактів, С. Руданський доповнив свою оповідь про Д. Апостола й художніми домислами, скажімо, неочікуваною прихильністю царевича до України й гетьманства. У поемі це пояснюється тим, що одна Україна стала на захист сина Петра I Олексія під час суду над ним: “Їдна тільки Україна / За нього обстала, / Їдна тільки Україна / Голос свій подала” [6, с. 170]. За це молодий цар буцімто і повернув Україні старі права, дозволив знову обирати гетьмана і старшин: “За то тепер і гетьмана / Я вам позволяю, / За то тепер і права вам / Давні повертаю” [6, с. 170].

Та це тривало недовго. Сина Петра I рано не стало, а нова цариця Анна всі заборони відновила. Козацтво знову стає підневільним. Його, як і раніше, тисячами відправляють в імперських інтересах “в степи бусурманські”, “відсилають насипати вали” від Дону до самого Дінця”, женуть на війну з Польщею, а владу гетьмана знову обмежують (по суті ліквідують), надсилаючи з Москви свого намісника:

Лизогуба півгетьманом
Тільки обирають,
А другого півгетьмана
З Москви присилають... [6, с. 171].

Останньою за часом написання є історична поема С. Руданського “Мініх”, створена 12–13 червня. Її герой теж є історичною особою. Це генерал-фельдмаршал російської армії, який був запрошений на військову службу ще Петром I і зробив чимало для утвердження російської імперії. Події поеми, у якій Мініх постає головним героєм, відбуваються пізніше, у часи імператриці Анни, а після неї – за царювання Єлизавети.

Поряд із першою поемою “Мазепа, гетьман український” – це найбільший за обсягом твір, хоча в ньому й немає поділу на окремі розділи. Особливістю її композиції, як і інших поем цього циклу, є введення в оповідь засобів, притаманних власне драмі – діалогів і монологів. Вони виступають і одним з елементів сюжетотворення, драматизують конфлікт і надають оповіді більшої динамічності. Драматична напруга у творі досягається завдяки конфлікту між Мініхом та його супротивником Біроном, фаворитом цариці Анни, який деякий час був фактичним правителем імперії. Зачин поеми, як і іншої – “Вельямін”, побудований на основі паралелізму, як уже підкреслювалось, близького до народнопоетичної творчості:

Ходить сокіл коло моря,
Крила розпускає;
Ходить Мініх коло двору
Та й думу гадає... [6, с. 171].

У наступному за цим зачином монологі Мініх розкриває свої потаємні плани – добути “цілу Україну”, стати її правителем. Заради досягнення цієї мети він хоче здобути собі славу й через неї заслужити приязнь цариці. Беручи участь у військових походах російської армії, здобуваючи перемоги, він і досягає цієї слави. До цих походів залучаються й багатотисячні козацькі загони. Ради імперських інтересів Мініх веде війни з Туреччиною, з буджаківськими та нагайськими татарами. Як головнокомандувач, він постає безжальним до тих десятків тисяч воїнів, яких використовує як гарматне м’ясо

заради своїх інтересів, задля своєї слави. І, врешті, він досягає свого. Шляхом інтриг позбувається суперника Бірона та приводить до престолу Єлизавету. Але невдячна цариця засилає, як і Бірона, до Сибіру. Як і інші поеми С. Руданського, цей твір засвідчує добру його обізнаність із історією гетьманської України та царської Росії. Автор зумів створити яскраві образи, художньо інтерпретувавши їх близькими до історичної реальності, водночас наділивши через художні засоби індивідуальними рисами.

Уся система образів в історичних поемах С. Руданського групується за їхнім ставленням до України і її народу. Одні з них – позитивні (усі гетьмани, окрім І. Скоропадського). Вони постають реальними, історично правдивими у своїх діях і в той же час романтизованими. Решта образів негативні: царські особи, їхні емісари, які здійснювали царську політику в Україні, – Вельямін, Мініх, Бірон і їхні прислужники, такі, як Міняйло та інші. Усі вони змальовані реалістично, з виразним авторським осудом. Через усі ці образи обох груп узагальнюються й міждержавні відносини між двома країнами – царською Росією та гетьманською Україною.

Будучи близькими до хронологічних зображень історичних подій часів гетьманщини в Україні, кожна з поем С. Руданського позначена і специфічними особливостями у відтворенні цих подій, сюжетних ліній, образів та їхньої художньої інтерпретації. Разом же вони створюють загальну картину нелегкого становища України часів гетьманства в її протистоянні з царською Росією за свої суверенні права. Наскрізнний мотив усіх цих поем – це прагнення українського народу, втілене в діяльності гетьманів І. Мазепи, П. Полуботка та Д. Апостола, відстоювати умови Переяславських угод, підписаних гетьманською і царською владами, за якими Україна отримувала широкі права автономії і мала будувати свої відносини з Росією на паритетній основі.

Окрім шести розглянутих історичних поем, С. Руданському належить ще одна історична поема – “Костьо – князь Острозький”, текст якої був виявлений 1958 р. В. Герасименком [3]. Оскільки доля цього тексту невідома, і він не був опублікований, судити про поему можна лише зі слів критика В. Герасименка, який називає цю поему розгорнутим переспівом твору польського письменника Ю. Немцевича “Костянтин – князь Острозький”. У його основі лежить життя й діяльність вінницького і брацлавського старости, гетьмана литовського К. Острозького. У творі йдеться про боротьбу князя з російським царем Іваном III та турецьким султаном. Однак відсутність тексту твору не дозволяє здійснити його аналіз.

Історичні поеми С. Руданського чітко визначають авторську позицію щодо зображених у них подій і героїв. Відчутна його не байдужість, а вболівання як патріота за долю України і її народу. Поет глибоко переживає за втрату гетьманського самоврядування, спричиненого порушеннями царською владою Переяславських угод. У поемах чітко простежуються авторські симпатії до гетьманів, які відстоювали суверенні права козацької держави, і водночас він осуджує порушення прав і свобод народу царською владою і її намісниками в Україні. Усе це простежується в ставленні С. Руданського до своїх героїв, носіїв добра чи зла, у засобах їх змалювання, використанні відповідного піднесено-романтичного стилю, коли йдеться про позитивні образи І. Мазепи, П. Полуботка чи Д. Апостола, і знижувально-викривального при зображенні царів і їхніх емісарів в Україні. І позитивні, і негативні образи поем найбільше розкриваються чи саморозвиваються в діалогах і монологах, наявних у кожній поемі. Помітне і широке використання С. Руданським у розглянутих творах для більш виразної характеристики своїх героїв засобів української народної творчості, наявних у чисельних народних думах, переказах та історичних піснях. Однак це питання потребує окремого дослідження, і може бути корисним при оцінці всієї художньої спадщини С. Руданського, бо його історичні поеми – її невід’ємний складник. Оцінюючи ж історичні поеми С. Руданського, можна послатися на судження про них Г. Латника, який зазначав: “...що ж до художніх якостей

цих поем, що зазнавали жорстокої критики дуже відомих літераторів, то я цих закидів не поділяю. Як на мене, вони не поступаються гарним європейським баладам” [9, с. 7].

Отже, історичні поеми С. Руданського попри їхню художньо-естетичну цінність з огляду на порушені в них проблеми лишаються актуальними й для сучасної України, перед якою нині постали нові випробування.

Творча спадщина С. Руданського потребує подальшого літературознавчого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 28 – 440 с.
2. Історія української літератури : у 2 т. – Т. 1 : дожовтнева література / Ред. колегія 1 тому О.І. Білецький (голова ред. колегії), М.Д. Бернштейн, М.К. Гудзій, О.Є. Засенко, З.П. Мороз, М.П. Пивоваров. – К. : Видавництво АН Української РСР, 1955. – 738 с.
3. Герасименко В. Степан Руданський : життя і творчість / В.Я. Герасименко. – К. : Наукова думка, 1985. – 180 с.
4. Цеков Ю. Степан Руданський : нарис життя і творчості / Юрій Іванович Цеков. – К. : Дніпро, 1983. – 176 с.
5. Історія української літератури : у 8 т. – Т. 3 : література 40–60-х років ХІХ століття / Автори тому : М.Д. Бернштейн, В.Я. Герасименко, Є.П. Кирилюк, Н.Є. Крутікова [Відп. ред. Є.П. Кирилюк]. – К. : Наукова думка, 1968. – 516 с.
6. Руданський С. Усі твори в одному томі / Степан Руданський. – К.-Ірпінь : Перун, 2005. – 520 с.
7. Киричок П. Слово до читача / П. Киричок // Руданський С. Вибране. – Сімферополь : Таврія, 2002. – С. 3 – 32.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 2 : Поезія 1847–1861 / Тарас Шевченко [Редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 784 с.
9. Латник Г. Український Рабле // Руданський С. Усі твори в одному томі. – К.-Ірпінь : Перун, 2005. – С. 5-7.

REFERENCES

1. Franko, I. (1980), *Zibrannia tvoriv* [Selected works], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
2. *Istoriia ukrainskoi literatury*, (1955), [History of Ukrainian Literature]: In 2 v, vol. 1, Vydavnytstvo AN SSR, Kyiv, Ukraine.
3. Herasymenko, V. (1985), *Stepan Rudanskyi, zhittia i tvorchist* [Stepan Rudanskyi. life and creative activity], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Tsekov, Ju. (1983), *Stepan Rudanskyi, narys zhittia i tvorchosti* [Stepan Rudanskyi. sketch of the life and creative activity], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
5. *Istoriia ukrainskoi literatury*, (1968), [History of Ukrainian Literature] : In 8 vol., vol. 3, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
6. Rudanskyi, S. (2005), *Usi tvory v odnomu tomi* [All works in one volume], Perun, Kyiv-Irpin, Ukraine.
7. Kyrychok, P. (2002), *Slovo do chytacha* [Word to the Reader], Taurus, Simferopol, Ukraine, pp. 3–32.
8. Shevchenko, T. (2003), *Povne zibrannia tvoriv* [Complete set of works], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
9. Latnyk, H. (2005), *Ukrainskyi Rable* [Ukrainian Rabelais], Perun, Kyiv-Irpin, Ukraine, pp. 5–7.